

วิถีชีวิตชาวเล

น.ท.หญิง พนิดา วารานนท์

อาจารย์พยาบาล วิทยาลัยพยาบาลกองทัพบเรือ

“ชาวเล” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าพื้นเมืองทางภาคใต้ของไทย เป็นคำไทยที่ย่อมาจาก คำว่า "ชาวทะเล" ซึ่งหมายถึง ผู้คนที่อยู่อาศัยแถบชายฝั่งทะเล หรือตามเกาะน้อยใหญ่และมีวิถีชีวิตผูกพันกับทะเล เกิด โต แก่ ตาย อยู่ใกล้ทะเล ประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก มีถิ่นที่อยู่อาศัยบริเวณหมู่เกาะเมอรูเกยทางตอนใต้ของประเทศพม่า และทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกของประเทศไทยตั้งแต่จังหวัดระนอง พังงา กระบี่ ภูเก็ต ไปจนถึงจังหวัดสตูล มีภาษาพูด ประเพณีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง มีประชากรประมาณ 12,000 คน โดยชาวเลเป็นที่รู้จักมากขึ้นภายหลังเหตุการณ์ธรณีพิบัติภัยสึนามิ พ.ศ. 2547 ทั้งนี้ชาวเลจะมีกลุ่มย่อยที่แตกต่างกัน 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มมอแกน กลุ่มอุรักลาโว้ย และกลุ่มมอแกลน

ภาพวาดโดย สุรินทร์ เหลือลมัย

ที่มา : https://www.silpa-ag.com/uncategorized/article_18058

วิวัฒนาการของชาวเล

“ชาวเล” เป็นคำที่มีความหมายเชิงลบ หมายถึง ชนเผ่าเร่ร่อน ล้าหลัง ด้อยพัฒนา เนื่องจากหน่วยงานรัฐและเอกชนมีอคติทางชาติพันธุ์กับชาวเล จึงจัดให้ชาวเลเป็นชนกลุ่มน้อยที่ด้อยโอกาส เพราะมีความคิดว่าชาวเลชอบทำลายสิ่งแวดล้อมทางทะเล และมักจะปฏิบัติต่อชาวเลในฐานะบุคคลชั้นสองทางสังคม เมื่อเห็นชาวเลทำการประมงบริเวณใด เจ้าของโรงแรมและรีสอร์ทก็จะขับไล่และบอกว่าเป็นที่มิใช่เจ้าของและเป็นของเอกชน

ในปัจจุบันหน่วยงานรัฐได้เปลี่ยนชื่อจาก “ชาวเล” เป็น “ชาวไทยใหม่” ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว โดยจะมีบัตรประจำตัวประชาชน เด็กๆจะได้รับการศึกษาในโรงเรียน นอกจากนี้เอนจีโอในนามเครือข่ายชาวเลได้เข้ามาติดตามช่วยเหลือเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวเลอย่างจริงจัง โดยกำหนดให้มีเขตวัฒนธรรมพิเศษ เพื่อให้ชาวเลได้มีวันรวมญาติชาติพันธุ์ สร้างเครือข่ายชาวเลให้เข้มแข็ง และให้โอกาสทางการศึกษามากขึ้น โดยเด็กรุ่นใหม่ที่เป็นชาวเลต้องปรับชีวิตให้เข้ากับบริบทวัฒนธรรมสมัยใหม่ และมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของตนเอง

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีหลักฐานปรากฏว่าชาวเลคือผู้อาศัยเดิมบริเวณชายฝั่งทะเล บ้างก็กล่าวว่าชาวเลอพยพมาจากที่อื่นและเดินทางเร่ร่อนเข้ามายังประเทศไทย แต่ก็ได้มีการศึกษาและสันนิษฐานไว้ว่าชาวเลมีถิ่นฐานอยู่บนพื้นแผ่นดินใหญ่แถบมาเลเซีย แต่ถูกรุกรานจากชนกลุ่มอื่น ก็เลยพากันอพยพลงเรือหนีไปอยู่ตามเกาะต่าง ๆ บ้างก็ใช้ชีวิตรอนแรมบนเรือ กลายเป็น “ยิปซีทะเล” โดยชาวเลจะรวมกลุ่มและเดินทางไปในเรือเป็นคณะประมาณ 10-40 คน ภายในกลุ่มจะมีผู้ชำนาญในการเดินเรือ ทำหน้าที่คล้ายหัวหน้ากลุ่ม ชาวเลจะย้ายถิ่นแบบชั่วคราวเพื่อไปหาอาหารตามที่ต้องการ ๆ แถบชายฝั่งหรือปากแม่น้ำ โดยจะย้ายไปตามการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล นอกจากนี้ก็อาจจะย้ายหนีโรคระบาด หรือย้ายเพราะประสบ “ภัยธรรมชาติ”

“เรือ” เปรียบเสมือน “บ้าน” ของชาวเล โดยเรือที่เป็นที่พำนักอาศัยของชาวเลจะมีความยาวประมาณ 20-25 ฟุต แต่ชาวเลบางกลุ่มก็จะสร้างบ้านชั่วคราวบนฝั่งทำจากใบปาล์มหรือมะพร้าว ยกพื้นสูง ไม่มีระเบียบ แต่ในปัจจุบันชาวเลก็เริ่มสร้างบ้านเรือนแบบถาวรเลียนแบบคนบนฝั่ง โดยใช้ไม้จากป่าชายเลน เช่น ไม้โกงกาง หลังคามุงจาก กันผาด้วยจากหรือไม้ไผ่ การดำรงชีพของชาวเลหลักๆ ยังคงพึ่งพาการ “จับปลา” ทำประมงน้ำตื้น และที่เสริมเข้ามาในยุคหลัง ๆ ก็คือ “รับจ้างนายทุน” งามสิ่งของในทะเล เช่น เปลือกหอยแปลก ๆ หรือรับจ้างทั่วไป

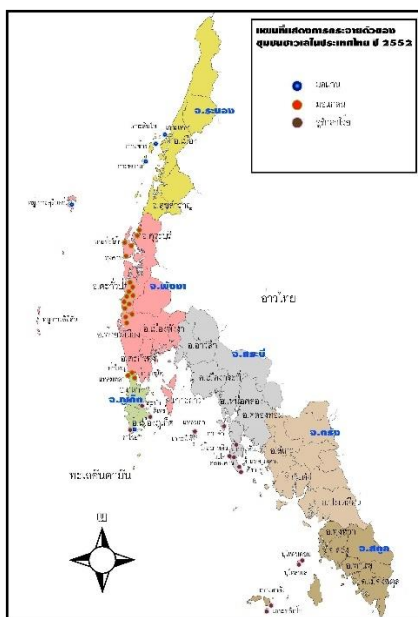
ที่มา <http://www.chulapedia.chula.ac.th/index.php?titleชาวเล>

ชาวเลในประเทศไทย

ชาวเลในประเทศไทยแบ่งออกเป็นสามกลุ่มใหญ่ๆ คือ “อูรักลาไวก์” “มอแกลน” และ “มอแกน” ชาวเลกลุ่มมอแกลน และกลุ่มอูรักลาไวก์ จะมีวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากเนื่องจากมีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง

ถาวรและติดต่อกับคนไทยท้องถิ่นมากขึ้น เด็กๆ ได้รับการศึกษาภาคบังคับและผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับสัญชาติไทย เราจึงมักเรียกชาวเล ทั้งสองกลุ่มนี้ว่า "ชาวไทยใหม่" ซึ่งจะพบชาวเลกลุ่มมอแกนได้ในหมู่บ้านตามอำเภอต่างๆ ในจังหวัดพังงา เช่น บ้านไทยใหม่ อำเภอท้ายเหมือง ส่วนชาวเลกลุ่มอูรักลาโว้ยมักจะตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นหมู่บ้านใหญ่ กระจายตัวกันตามฝั่งทะเลและเกาะต่างๆ ในทะเลอันดามันทางภาคใต้ตอนล่างของไทย ในจังหวัดภูเก็ต หาดราไวย์ สะปำ แลหมหลา และบ้านเหนือ ในจังหวัดกระบี่

แม้ว่าชาวเลกลุ่มมอแกนและอูรักลาโว้ยจะพูดภาษาไทยและนับถือศาสนาพุทธแทนความเชื่อดั้งเดิม แต่ก็ยังรักษาภาษาพูดและประเพณีบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์ของตนไว้ เช่น ชาวเลกลุ่มมอแกนจะมีพิธีประจำปีเพื่อฉลองบรรพบุรุษพ่อตาสามพัน และชาวเลกลุ่มอูรักลาโว้ยจะมีพิธีลอยเรือ"เปอลาจัก"ซึ่งจัดขึ้นปีละสองครั้ง เพื่อลอยเคราะห์ร้ายและทุกข์โศกโรคภัยไปกับสายน้ำ ส่วนชาวเลกลุ่มมอแกนเป็นชาวเลที่รักษาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมไว้มากที่สุดซึ่งจะพบชาวเลกลุ่มนี้ได้ที่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา เกาะเหลา เกาะพยาม และเกาะสินไห จังหวัดระนอง และที่บ้านราไวย์ จังหวัดภูเก็ต และยังพบว่าบางกลุ่มตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ตามเกาะใหญ่น้อยในหมู่เกาะมะริดของพม่า และยังพบว่ายังมีการใช้ชีวิตในเรือและเดินทางไปมาระหว่างเกาะต่างๆ

การกระจายตัวของชุมชนชาวเล

ที่มา <http://www.andaman.cusri.chula.ac.th/culture/การกระจายตัวของชุมชนชาวเล>

การเสริมสร้างศักยภาพคนท้องถิ่นในชุมชนชาวเล

หลังจากที่ประเทศไทยประสบธรณีพิบัติภัยเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2547 ชาวเลได้รับความช่วยเหลือฉุกเฉิน จากหน่วยงาน องค์กร และมูลนิธิในรูปแบบต่างๆ เช่นการให้เครื่องอุปโภคบริโภค การช่วยสร้างที่อยู่อาศัย การให้เรือหัวโทง การช่วยซื้อผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเพื่อให้ชาวเลมีรายได้ เพื่อให้การช่วยเหลือฟื้นฟูได้คำนึงถึงการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในระยะยาวและสอดคล้องกับชีวิตชาวเล โครงการนำร่องอันดามันได้รวบรวมข้อมูลและ

ให้ข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างศักยภาพคนท้องถิ่นโดยพิจารณาถึงประเด็นสำคัญๆ 6 ประเด็นคือ 1) ที่อยู่อาศัยและความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย 2) สิทธิพื้นฐานในการได้รับการรับรองสถานะบุคคลโดยหน่วยงานรัฐ 3) การรักษาพยาบาลบริการด้านสาธารณสุข และการสร้างเสริมสุขภาพ 4) การศึกษาเรียนรู้ 5) การส่งเสริมอาชีพ และ 6) การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนและการสร้างเสริมความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม โดยอาจจะกล่าวในรายละเอียดได้ดังนี้

1. ที่อยู่อาศัยและความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย ควรให้ชาวเลมีความมั่นคงในด้านที่อยู่อาศัย เนื่องจากชาวเลส่วนใหญ่ที่อาศัยในประเทศไทยจะไม่มีเอกสารแสดงการครอบครองสิทธิในที่ดินและมีโอกาสที่จะถูกไล่รื้อที่อยู่อาศัยได้ในอนาคต ซึ่งจะเป็นการทำลายสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้โดยสิ้นเชิง เพราะวิถีชีวิตของชาวเลผูกพันกับทะเลอย่างยิ่ง ดังนั้นหน่วยราชการควรประสานงานเพื่อรับรองสิทธิในที่อาศัยและที่ทำกินให้กับชาวเล นอกจากนี้หน่วยงานต่างๆ และบุคคลภายนอกควรเคารพในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวเล เช่น หลุมศพ โดยการไม่ไปรบกวนและไม่พัฒนาพื้นที่ดังกล่าว นอกจากนั้นควรอนุรักษ์ไว้เป็นพื้นที่สำคัญทางวัฒนธรรมด้วย

2. สิทธิพื้นฐานในการได้รับการรับรองสถานะบุคคลโดยหน่วยงานรัฐ ในปัจจุบันมีชาวเลกลุ่มมอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์ประมาณ 30 คนเท่านั้นที่มีบัตรประชาชน ส่วนที่เหลือจะเป็น “คนไร้รัฐ” และไม่ได้รับการรับรองสถานะบุคคล ดังนั้นรัฐควรพิจารณากลุ่มชาวเลที่เหลือและควรผลักดันให้มีการยอมรับวิถีชีวิตเร่ร่อน โดยรับรองสิทธิในการอพยพโยกย้าย และเยี่ยมญาติบริเวณเกาะต่างๆ อีกทั้งการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสถานะของชาวเลต้องดำเนินงานโดยพิจารณาถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมอย่างละเอียดรอบคอบ และให้เกียรติกับผู้ที่ให้ข้อมูล และควรรับรองการเกิดให้เด็กเกิดใหม่ รวมทั้งบันทึกการเกิดของเด็กทุกคนและแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทราบเพื่อเป็นการรับรองการเกิดและได้รับเอกสารรับรองบุคคลในรูปของใบสูติบัตร

3. การรักษาพยาบาลบริการด้านสาธารณสุข และการสร้างเสริมสุขภาพ ควรมีการจัดระบบข้อมูลและบันทึกเกี่ยวกับผู้ป่วยและชาวเลที่ได้รับการตรวจสุขภาพ เนื่องจากมีหน่วยแพทย์อาสาหลายหน่วยงานเข้ามาให้การช่วยเหลือ แต่ขาดการประสานข้อมูลระหว่างหน่วยงาน โดยโรคที่พบบ่อยในชุมชนชาวเลคือมาลาเรียและวัณโรค นอกจากนี้ควรห้ามจำหน่ายและงดให้สิ่งตอบแทนที่เป็นของมีค่าแก่ชาวเลทั้งในชุมชนและนอกชุมชน และควรให้ความรู้และส่งเสริมเรื่องอนามัยแม่และเด็ก และส่งเสริมโภชนาการมารดาหลังคลอดด้วย

4. การศึกษาเรียนรู้ เด็กชาวเลควรจะได้รับโอกาสทางการศึกษา โดยมีครูที่เข้าใจในวิถีชีวิตชนเผ่าเพื่อที่จะสามารถเสริมสร้างและทำให้ชาวเลเกิดความมั่นใจ และภูมิใจในอัตลักษณ์และวัฒนธรรมที่มีอยู่ นอกจากนั้นควรมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้ชาวเลได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมา ภูมิปัญญา วิถีชีวิตดั้งเดิม โดยโรงเรียนควรเป็นแหล่งเรียนรู้และให้ข้อมูล ประเด็นการสืบทอดความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับสมุนไพร วรรณกรรมมุขปาฐะ และควรให้ข้อมูลเกี่ยวกับการป้องกันและรักษาสุขภาพ ผลกระทบจากสารเสพติดแก่ชาวเลอีกด้วย

ในอีกด้านหนึ่งควรมีการส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวเลให้กับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในหน่วยงานรัฐ องค์กร มูลนิธิต่างๆ รวมทั้งชาวบ้านในท้องถิ่น เนื่องจากปัจจุบันมีผู้รู้จักและสนใจ

เรื่องราวของชาวเลมากขึ้น แต่กิจกรรมที่ดำเนินงานอาจไม่เข้าใจถึงรากฐานวัฒนธรรมอันเปราะบางของชาวเลจึงทำให้อัตลักษณ์และความภูมิใจในวัฒนธรรมชาวเลสืกร่อนลง

5. การส่งเสริมอาชีพ ควรส่งเสริมการบริหารจัดการอาชีพในกลุ่มของชาวเล และเสริมสร้างศักยภาพในการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวให้ครอบคลุมสิ่งต่างๆ ดังนี้

5.1 ควรสนับสนุนอุปกรณ์ในการทำงานให้กับชาวเล เช่น เรือ เครื่องเรือ โดยให้ชาวเลรวมกลุ่มบริหารจัดการในระดับชุมชนในการดูแลซ่อมแซมเรือ และควรสนับสนุน การซ่อมแซมเรือ กองทุนน้ำมันเรือและซื้ออะไหล่เรือในอนาคต

5.2 ควรเสริมสร้างศักยภาพให้ชาวเลมีส่วนร่วมในการบริการการท่องเที่ยว โดยสามารถจัดกลุ่มเรือรับนักท่องเที่ยวดำน้ำดูปะการังได้ในฤดูท่องเที่ยว ทั้งนี้ทางอุทยานฯ ควรช่วยประชาสัมพันธ์และประสานงานกับนักท่องเที่ยวที่จะจองเรือดำน้ำดูปะการัง และชมหมู่บ้าน อีกทั้งควรสร้างเสริมศักยภาพให้ชาวเลสามารถเป็นมัคคุเทศก์นำชมหมู่บ้าน กระท่อมนิทรรศการ เส้นทางเดินป่าบริเวณหมู่บ้านและเส้นทางเดินวัฒนธรรม นอกจากนี้ควรมีแผนรองรับนักท่องเที่ยวที่จะเข้ามาในหมู่บ้าน เพราะการท่องเที่ยวจะมีผลกระทบต่อชุมชนและวัฒนธรรม และควรจำกัดนักท่องเที่ยวและสื่อต่างๆ ที่เข้าไปในหมู่บ้านเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ชุมชนชาวเล

5.3 การสนับสนุนหัตถกรรม ปัจจุบันชาวเลมีหัตถกรรมหลักๆ คือการสานเสื่อและกระปุกด้วยใบเตย หนาม และการทำเรือไม้จำลองขนาดเล็ก ดังนั้นควรสนับสนุนหัตถกรรมในด้านวัตถุดิบ เครื่องมือ และอุปกรณ์ เช่น ส่วน กระดาษทราย สิว สีย้อม ส่งเสริมความละเอียดของงานและหัตถกรรมใหม่ๆ รวมทั้งหาตลาดที่จำหน่ายได้ตลอดปี เนื่องจากหัตถกรรมเหล่านี้จะจำหน่ายได้ ในเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือน พฤษภาคม ซึ่งเป็นฤดูกาลท่องเที่ยวช่วงอุทยานเปิดเท่านั้น

5.4 การส่งเสริมการจ้างงาน ควรพิจารณาถึงลักษณะงานที่เหมาะสม เช่น จำกัดงานที่เสี่ยง งานแบกหาม หรืองานที่อาจจะมีผลกระทบต่อสุขภาพ สำหรับเด็กและผู้หญิง ควรจำกัดงานล่วงเวลา นอกจากนั้นควรดูแลสวัสดิภาพและสวัสดิการ เช่น ให้เวลาพักรับประทานอาหาร พักผ่อน ให้ค่าล่วงเวลา ให้พินัยและอำนวยความสะดวกหากจะต้องกลับหมู่บ้านในเวลากลางคืน

5.5 การสนับสนุนการพึ่งพาตัวเอง เช่น ให้ชาวเลสามารถปลูกผัก พืชล้มลุก และไม้ผลเพื่อบริโภค โดยเฉพาะฤดูมรสุม และควรส่งเสริมสิทธิในการทำมาหากินเกี่ยวกับทะเล โดยเปิดโอกาสให้ชาวเลได้ดำรงรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิมตามที่ตนเองต้องการ โดยเฉพาะชีวิตของพรานทะเล การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนเพื่อการยังชีพและการสร้างบ้านเรือน เรือ เครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น

6. การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนและการสร้างเสริมความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องควรกระตุ้นให้ชาวเลเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนแม่บทการจัดการอุทยานฯ และควรคำนึงถึงชุมชนชาวเลในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศมาเป็นเวลายาวนาน นอกจากนี้ควรเสริมสร้างศักยภาพชุมชนและสร้างเสริมความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม โดยพัฒนาการจัดการในรูปแบบของกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์มอแกน ฯลฯ เพื่อให้ชาวเลสามารถพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด

บทสรุป

คนในสังคมไทยรวมทั้งสังคมโลกมีโอกาสดูรู้จักกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกว่า “ชาวเล” มากขึ้นหลังจากที่เกิดคลื่นยักษ์ สึนามิเมื่อปลายปี พ.ศ. 2547 แม้ว่าชาวเลจะเป็นคนพื้นเมือง เป็นผู้อยู่อาศัยแต่ดั้งเดิมในบริเวณชายฝั่งทะเลแถบนี้ และเป็นผู้เชี่ยวชาญทางทะเลที่ยึดการเก็บหาสัตว์ทะเลและพืชผักต่างๆ ในป่าเพื่อการยังชีพในอดีต แต่ในบางท้องถิ่นชาวเลกลับไม่ได้รับการยอมรับ หลายพื้นที่ในอดีต คำว่า “ชาวเล” เป็นคำที่มักจะใช้ในทางลบ คือใช้เรียกคนที่ละเลยเรื่องอนามัยและความสะอาด ไม่เอาใจใส่การเล่าเรียน หรือคนที่จับจ่ายใช้สอยจนไม่มีเงินเหลือเก็บ การเรียกเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างภาพลักษณ์ด้านลบที่หยุดนิ่งตายตัว และการขาดความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีวัฒนธรรมและลักษณะนิสัยโดยทั่วไปของชาวเล จึงไม่น่าแปลกใจที่ชาวเลส่วนใหญ่ในปัจจุบันยินดีที่จะถูกเรียกว่า “ชาวไทยใหม่” มากกว่า “ชาวเล”

ดังนั้น ควรมีการให้ความช่วยเหลือฟื้นฟูโดยคำนึงถึงการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในระยะยาว และเสริมสร้างให้สาธารณชนตระหนักและเข้าใจในสถานการณ์ปัจจุบัน รวมทั้งสภาพปัญหาต่างๆ ซึ่งชุมชนชาวเลกำลังประสบอยู่ เพื่อที่จะได้เข้าใจวิถีชีวิตชาวเลและเข้าใจในคุณค่าทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มชาวเลมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรกต จริงจิตร (2564). ความสำคัญ และการดำรงอยู่ของพิธีลอยเรือชาวเล ของชาวอุรักลาโว้ย ในจังหวัดภูเก็ตภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์. ภาควิชาศิลปวัฒนธรรมบัณฑิตสาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นฤมล อรุโณทัย 2557. ทักษะวัฒนธรรมชาวเล “ร้อยเรื่องราวชาวเล มอแกน มอแกน และอุรักลาโว้ย ผู้กล้าแห่งอันดามัน” . กรุงเทพฯ: หจก. ภาพพิมพ์.
- เมธาวี ทวีผล จิตวิญญาณชาวเล วิถีชีวิตที่ต้องถูกคุ้มครอง [อินเทอร์เน็ต].[เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2567]. แหล่งที่มา <https://theactive.net/read/ethnic-spirit/> The active
- สุรินทร์ เหลือลมัย วิถีชีวิตชาวเล วารสารเมืองโบราณ ฉบับ มกราคม - มีนาคม ๒๕๕๖ เผยแพร่ วันศุกร์ที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ.2561 [อินเทอร์เน็ต].[เข้าถึงเมื่อ 8 กันยายน 2567]. แหล่งที่มา https://www.silpa-mag.com/history/article_18058
- สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ สำนักงานที่ปรึกษาด้านวัฒนธรรมภาคพื้นเอเชียและแปซิฟิก ยูเนสโก วิถีชีวิตมอแกน โครงการนำร่องอันดามัน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 7 กันยายน 2567]. แหล่งที่มา <http://www.andaman.cusri.chula.ac.th/media/2019/07/p-2-3->